

УДК 330.341:339.9

Левківський О.В.

*аспірант кафедри теоретичної та прикладної економіки
Чернігівського національного технологічного університету***ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА РЕАЛІЗАЦІЮ
ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ****INFLUENCE OF GLOBALIZATION PROCESSES ON THE IMPLEMENTATION
OF INNOVATION POTENTIAL OF UKRAINIAN ECONOMY****АНОТАЦІЯ**

У статті визначено додаткові джерела інновацій в умовах глобалізації. Виявлено позитивні та негативні екстерналії впливу глобалізації на інноваційну діяльність. Досліджено роль рушійної сили глобалізаційних процесів – ТНК в науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробках (НДДКР) та поширенні інновацій. Проведено аналіз впливу складових елементів глобалізації на реалізацію інноваційного потенціалу економіки України. Обґрунтовано шляхи адаптації інноваційної системи до умов глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, інноваційний потенціал, інноваційна діяльність, транснаціональні корпорації (ТНК), експорт, импорт, прями іноземні інвестиції, «відплив умів».

АННОТАЦІЯ

В статье определены дополнительные источники инноваций в условиях глобализации. Выявлены положительные и отрицательные экстерналии влияния глобализации на инновационную деятельность. Исследована роль движущей силы глобализационных процессов – ТНК в научно-исследовательских и опытно-конструкторских разработках (НИОКР) и распространении инноваций. Проведен анализ влияния составляющих элементов глобализации на реализацию инновационного потенциала экономики Украины. Обоснованы пути адаптации инновационной системы к условиям глобализации.

Ключевые слова: глобализация, инновационный потенциал, инновационная деятельность, транснациональные корпорации (ТНК), экспорт, импорт, прямые иностранные инвестиции, «утечка мозгов».

ANNOTATION

The article identifies additional sources of innovation in globalization conditions. Positive and negative externalities of the influence of globalization on innovation activity are revealed. The role of the driving force of globalization processes – TNCs in research and development (R&D) and spread of innovations is studied. The analysis of the influence of globalization components on the implementation of innovation potential of Ukrainian economy is carried out. The ways of adaptation of the innovation system to globalization conditions are substantiated.

Keywords: globalization, innovation potential, innovation activity, transnational corporations (TNCs), export, import, foreign direct investment, "brain drain".

Постановка проблеми. У сучасних умовах конкурентоспроможність країни визначається не стільки забезпеченістю різноманітними ресурсами, скільки ефективністю їх використання в реальному секторі економіки, активними інноваційними процесами, можливістю своєчасно генерувати і впроваджувати нововведення. Саме інновації, пов'язані з високотехнологічним виробництвом, є ключовим фактором, який забезпечує високі позиції економічних суб'єктів в глобальному просторі, сприяє захисту інтересів держави від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Орієнтація на інноваційну модель економічного розвитку вимагає врахування нових викликів, які виникають внаслідок стрімкого посилення глобалізаційних процесів, що проникли практично в усі сфери господарської діяльності країни та є об'єктивною реальністю сучасності. У зв'язку з цим актуалізується проблема впливу глобалізації на реалізацію інноваційного потенціалу національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній економічній літературі представлено багато наукових праць, присвячених дослідженню різних аспектів як глобалізації, так і інноваційного розвитку. Існує також низка напрацювань, які стосуються проблематики оцінки впливу глобалізаційних процесів на інноваційну діяльність. Так, М.П. Денисенко [1] досліджує напрями процесу глобалізації й можливі наслідки його впливу на економіку України. О.М. Панченко [2] приділяє увагу аналізу впливу чинників зовнішнього середовища, зокрема ТНК, на сучасні інноваційні процеси для виявлення особливостей їх організації в умовах глобалізації. Т.О. Соболева [3] розкриває трансформаційні тенденції, переваги та проблеми в інноваційній діяльності компаній під впливом процесів глобалізації, особливості, можливості та загрози глобалізації інноваційної діяльності компаній та детермінант їх успіху у сучасному бізнес-середовищі. Р.В. Хусаїнов [4] аналізує теоретико-методологічні підходи до дослідження впливу глобалізації на інноваційну сферу національної економіки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, на наш погляд, проблему не можна вважати вирішеною, її складність та важливість для теорії і практики спонукає до подальшого дослідження.

Мета статті полягає в дослідженні впливу основних елементів глобалізації на реалізацію інноваційного потенціалу економіки України, а також обґрунтуванні шляхів адаптації інноваційної системи до умов глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах будь-які процеси необхідно розглядати з урахуванням чинника глобалізації. Стосовно досліджуваної проблеми вплив глобалізації стосується перш за все напряму, пов'язаного з технологічними відносинами, дифузиею та провайдингом інновацій.

Щодо сутності глобалізації, то ми підтримуємо думку тих дослідників, які під цим явищем розуміють зростаючу взаємозалежність економік різних країн через посилення транскордонних переміщень товарів, послуг і капіталу, а також інтенсивність обміну інформацією й технологіями [1, с. 47–50]. Глобалізація виявляється у зростанні міжнародної торгівлі та інвестицій, небаченій до цього диверсифікації робочої сили, значному підвищенні ролі транснаціональних корпорацій у світогосподарських процесах, загостренні глобальної конкуренції, появі систем глобального стратегічного менеджменту [5, с. 45].

Глобалізація – це «процес, що охоплює три стадії еволюції економічної системи, які викликані факторами виробництва, інвестиціями та інноваціями; водночас вона є періодом інституціоналізації світової економіки у глобальній формі або періодом переходу до постіндустріальної стадії розвитку – стадії досягнення нової якості життя (передусім, на інноваційній основі)» [6, с. 88]. Тобто глобалізаційні та інноваційні процеси знаходяться у тісному взаємозв'язку та взаємовпливі.

Інноваційний потенціал розглядається нами як сукупність інтелектуальних, технологічних, науково-виробничих ресурсів, придатних до інноваційної діяльності. Реалізація інноваційного потенціалу національної економіки здійснюється в процесі інноваційної діяльності, забезпечуючи генерування нових ідей, дифузію знань, вдосконалення технологій, виробництво нової високоякісної продукції. Причому глобалізація світової економіки виводить ці процеси на планетарний рівень. Глобального характеру набувають всі стадії інноваційного процесу, такі як розробка, впровадження та комерціалізація інновацій.

В умовах глобалізації та розгортання світових інноваційних процесів розширюється коло джерел інновацій, доповнюючись такими складовими, як, зокрема, участь у міжнародній торгівлі технологіями, імпорт високих технологій, копіювання зарубіжних технологій, прями іноземні інвестиції, ліцензійні угоди, міжнародна мобільність наукових кадрів. Реалізація інноваційного потенціалу національної економіки в умовах глобалізації відбувається під впливом як світової конкуренції, так і інтеграції.

Глобалізація – багатоаспектний та неоднозначний процес. Разом із позитивними наслідками глобалізаційні процеси супроводжуються й негативними екстерналіями (побічними ефектами). З одного боку, під її впливом відбувається інтернаціоналізація дослідницької діяльності; збільшується кількість науково-дослідних підрозділів ТНК; зростає частка іноземного фінансування наукових досліджень; підвищується попит на високотехнологічну продукцію; посилюється інтелектуалізація виробництва та залучення висококваліфікованих іноземних фахівців; з'являються нові орга-

нізаційні форми (кластери, стратегічні альянси, віртуальні підприємства, мережеві форми міжфірмової кооперації), які здатні стимулювати інновації, сприяти розробці нових технологій; знижуються бар'єри передачі знань; зростають темпи технологічного оновлення різних галузей національної економіки; виникає загальнопланетарний інформаційний простір.

Так, американські ТНК відкрили за кордоном більше 200 дослідних лабораторій, а саме у Канаді, Японії, Німеччині. Країни ЄС об'єднали свої національні інноваційні системи в єдину мережу, яка дає змогу зосереджувати фінансові ресурси за основними напрямками науково-інноваційної діяльності, створити досконалий податковий механізм та стимули щодо розробки і виробництва інноваційної продукції [7, с. 84].

З іншого боку, загострюється міжнародна конкуренція за фінансові ресурси; зменшується рівень захисту національних економік; посилюється вплив дестабілізуючих факторів на розвиток країн, особливо тих, які мають слабку національну економіку та неефективний уряд (зокрема, Україна). Крім того, зростає рівень конкуренції всередині країни (на національних ринках). Тому не варто пускати ситуацію на самоплив.

В умовах глобалізації в конкуренції виграють ті країни, які здатні забезпечити провідну роль у своїй економіці високотехнологічних виробництв і наукоємних послуг у поєднанні з посиленням сфер науки і освіти, які є базисом інноваційного типу розвитку. Тому глобалізація виявляється в поглибленні розриву у рівнях технологічного розвитку країн-лідерів, де зосереджується інноваційний потенціал, і країн-аутсайдерів, які залежать від розвинених центрів у глобальному економічному просторі.

За складовими Глобального інноваційного індексу 2017 року Україна займає 50 позицію (зі 127 країн) з рівнем інновацій 37,6 балів зі 100 можливих, покращивши становище на 6 позицій порівняно з рейтингом 2016 року. Очолюють рейтинг провідних країн-новаторів 2017 року Швейцарія (67,69 балів), Швеція (63,82 бали), Нідерланди (63,36 балів), США (61,40 бали) і Велика Британія (60,89 балів) [8].

Рушійною силою глобалізаційних процесів виступають транснаціональні корпорації (ТНК), які відіграють важливу роль у світових науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробках (НДДКР) та поширенні інновацій. ТНК займають домінуючу позицію не тільки у виробництві та експорті, але й в торгівлі патентами і ліцензіями, зосереджуючи основну частину науково-технічних досягнень і передового виробничого досвіду.

За оцінками закордонних спеціалістів, близько 75–80% загальносвітового обсягу НДДКР здійснюється саме в рамках ТНК, а на 700 найбільших фірм світу припадає близько половини всього обсягу комерційного використання винаходів у світі [2]. Сьогодні ТНК

контролюють приблизно 80% всіх наявних у світі патентів, ліцензій і ноу-хау [2].

Відповідно до 11-го щорічного рейтингу, опублікованого консалтинговою компанією "The Boston Consulting Group" (BCG), найбільш інноваційними компаніями 2016 року залишаються "Apple", "Google", "Tesla Motors" і "Microsoft". На п'яте місце піднявся онлайн-ритейлер "Amazon", який у минулому рейтингу посідав лише дев'ятий рядок. Всього у топ-50 увійшли 34 компанії зі США, десять представників Європи і шість компаній з Азії. Вперше в десятці країн опинилися "Netflix" і "Facebook", які розташувалися на шостому і дев'ятому місцях рейтингу. Автори дослідження впевнені, що найважливішу роль у впровадженні інновацій зараз відіграє вміння знаходити і отримувати технології або ідеї для розвитку у сторонніх осіб (за рахунок стратегічного партнерства, поглинань та ліцензійних угод) і конкурентів (завдяки аналізу їх діяльності). Так, згідно з доповіддю, 65% нових ідей активним новаторам вдається знайти завдяки соціальним мережам та аналізу великих даних (порівняно лише з 14% у неактивних новаторів) [9]. Для утримання лідерства ТНК необхідно постійно нарощувати і вдосконалювати інноваційні можливості.

Роль ТНК в інноваційних процесах суперечлива. З одного боку, вони сприяють технологічному обміну, змінюють галузеву структуру світової економіки на користь технологічно передових виробників. А з іншого боку, обмежують інноваційну активність відсталіх країн, витягуючи з них ресурси та якісний людський капітал. Тобто глобалізація несе низку загроз для менш розвинених країн світу, до яких відноситься й Україна.

В Україні масштаби НДДКР, що здійснюються зарубіжними фірмами, мізерно малі. Українські НДДКР-відділення за кордоном фактично відсутні, а розраховувати на докорінну зміну стану справ у цьому напрямі поки не варто.

Для оцінки рівня залучення країн у глобальні процеси використовують індекси глобалізації, один з яких розраховує Швейцарський економічний інститут ("KOF Swiss Economic Institute"). Значення індексу (інтервал від 0 до 100 балів) обчислюється за 24 показниками, які об'єднані у три групи: глобалізація в економічній, соціальній і політичній сферах.

Згідно з даними звіту 2017 року Україна опустилась у рейтингу на чотири позиції порівняно з 2016 роком й посіла 45 місце (значення індексу становило 70,24) серед 207 країн світу. Найбільш схильною до глобалізації виявилася політична сфера (значення субіндексу становило 84,90; 43 місце у 2017 році; 86,27; 41 місце – у 2016 році), а найменш – соціальна сфера (значення субіндексу – 61,05; 63 місце і 61,06; 67 місце відповідно). В економічній сфері значення субіндексу становить 68,42 (63 місце) і 68,89 (54 місце) [10].

Вплив глобалізації на реалізацію інноваційного потенціалу відображають такі показники, як, зокрема, зовнішня торгівля, високотехнологічний експорт, прямі іноземні інвестиції.

Для України перш за все характерний такий елемент глобалізації, як міжнародна торгівля, хоча масштаби співпраці в інноваційній сфері не відповідають потенціалу нашої держави. Товарна структура українського експорту та імпорту свідчить про слабкі позиції країни в глобальних інноваційних процесах і низький рівень реалізації інноваційного потенціалу. Зокрема, у 2015 році за межі України було продано інноваційної продукції на суму лише 10,8 млрд. грн. (а у 2014 році – на 7,5 млрд. грн.). При цьому кількість підприємств, які виходять з інноваційною продукцією на зовнішній ринок, зменшується. Якщо у 2011 році таких підприємств було 378 (36,2% від кількості підприємств, що реалізували інноваційну продукцію), то у 2014 році – 295 (32,6%), а у 2015 році – 213 (37,4%) [11].

В результаті інноваційної діяльності промислові підприємства у 2015 році передали за межі України 20 нових технологій (технічних досягнень), з яких 2 од. є результатами досліджень та розробок, а 18 од. – угод на передачу технологій та ноу-хау (у 2014 році – 8 од., з яких 6 од. були результатами досліджень та розробок, а 2 од. – устаткування) [11].

Одним зі способів прискорення технологічної модернізації національної економіки є збільшення імпорту технологій в країну. Воно може здійснюватися шляхом імпорту високотехнологічного обладнання і техніки, залученням висококваліфікованих іноземних фахівців для виконання певних дослідних і дослідно-конструкторських робіт, придбання патентів, ліцензій та дозволів на використання «ноу-хау». Перевага цього методу полягає в тому, що він дає змогу не ризикувати, а також економити значну кількість ресурсів на виконання витратних фундаментальних досліджень.

Проте можливості українського імпорту щодо перебудови вітчизняної економіки за допомогою закордонного обладнання і технологій використовуються неповною мірою. У 2015 році з метою здійснення нововведень за межами України підприємства придбали лише 66 од. нових технологій, зокрема за договорами на придбання прав на патенти, ліцензіями на використання винаходів, промислових зразків, корисних моделей – 8 од., як результат досліджень та розробок – 12 од., за угодами на придбання технологій та ноу-хау – 3 од., придбання устаткування – 43 од., що майже удвічі менше аналогічних показників попереднього року (117 од., із них 20 од., 10 од., 1 од., 85 од. відповідно) [11].

Найважливішим каналом трансферу знань і технологій в глобальному інноваційному просторі є прямі іноземні інвестиції (ПІІ). Особливо ефективні інвестиції в нові технології,

що дають змогу в короткі терміни створювати конкурентоспроможну на світовому ринку продукцію. Проте приплив іноземного капіталу в Україну поки що незначний. Так, за 2016 рік в економіку нашої країни залучено прямих іноземних інвестицій в обсязі 4,4 млрд. дол. (у 2015 році – 3,76 млрд. дол.).

ПІ концентруються в галузях, які не здатні забезпечити технологічний прорив національного виробництва як на внутрішньому ринку, так і на світовому. У 2015 році лише 6 промислових підприємств мали витрати на інноваційну діяльність за рахунок коштів іноземних інвесторів (0,7% до загальної кількості інноваційно активних підприємств), притому, що, наприклад, у 2000 році – 22 і 1,3% відповідно [11]. Відзначимо також, що основна маса залученого капіталу – це капітал, раніше вивезений Україною в офшори.

Останнім часом зростає роль іншого чинника глобалізації – виїзд громадян на заробітки за кордон. При цьому посилюються процеси «відпливу умів». Оскільки наука фінансується за залишковим принципом, із України виїжджають вже сформовані і практикуючі наукові співробітники; тільки за кілька останніх років країну покинули близько 20 тис. дослідників [12]. Якщо раніше виїжджали кандидати і доктори наук, то зараз «вимивання» наукової інтелігенції, яка могла б стати в майбутньому висококваліфікованими вченими, відбувається ще на рівні магістрів [12]. Особливо часто виїжджають студенти за спеціальностями природничого профілю, а саме представники фізико-технічних спеціальностей, математики, біологи та хіміки, а також програмісти [12].

Ефективна реалізація інноваційного потенціалу України в умовах глобалізації значною мірою залежить від об'єднання зусиль з іншими державами. Зокрема, важливу роль відіграє участь нашої країни в Рамковій програмі ЄС з наукових досліджень та інновацій «Горизонт-2020», яка відкриває для українських вчених можливість претендувати на гранти і фінансувати власні наукові дослідження та розробки. Відповідно до цієї програми українські науковці мають право подавати заявки для участі у програмах мобільності та отримувати стипендії із загальним фінансуванням близько 6 млрд. євро.

Вже в перших 274 конкурсах 383 українські організації взяли участь у підготовці 604 проєктів з очікуваним фінансуванням 236,95 млн. євро. Україна подала 75 пропозицій щодо координації проєктів, чотири з яких були обрані для фінансування ЄС розміром 1,78 млн. євро. Сьогодні наша держава посідає третє місце за кількістю учасників та отриманого фінансування від ЄС серед асоційованих країн після Ізраїлю та Норвегії [13]. У попередній угоді, а саме Сьомій Рамковій програмі, Україна взяла участь у 126 наукових проєктах на загальну суму фінансування 26,5 млн. євро [14].

Водночас варто зауважити, що державна інноваційна політика України недостатньо враховує форми прояву та основні тенденції глобалізаційних процесів. На наш погляд, необхідно адаптувати інноваційну систему до умов глобалізації. З цією метою важливо:

- сформувати економічну стратегію держави, спрямовану на входження України до глобального інноваційного простору;

- привести у відповідність до європейських та міжнародних стандартів нормативно-правову базу;

- створити привабливі умови для залучення іноземних інвестицій у інноваційний сектор; такі недоліки інвестиційного клімату, як, зокрема, тіньова економіка, корупція, недосконала судова система, захист прав власності, мають бути усунені чи зменшені у комплексі з іншими заходами;

- забезпечити пряму державну підтримку придбання патентів, створення та фінансування центрів трансферу технологій;

- створити належні умови для дослідницької діяльності вчених (забезпечення їх сучасним устаткуванням та матеріалами для досліджень, навчання та стажування за кордоном), заохочення їх до участі у розробці та реалізації міжнародних інноваційних проєктів, а також систему стимулювання повернення науковців в Україну;

- спрямувати зусилля на пошук шляхів підняття рівня фінансування науки до європейських стандартів;

- створити систему стимулювання суб'єктів інноваційної діяльності, надавати різні пільги вітчизняним компаніям, що здійснюють інноваційні розробки, продукують інновації та експортують готову інноваційну продукцію.

Висновки. Глобалізація створює принципово нове зовнішнє середовище для інноваційної діяльності, вплив якого не враховувати неможливо. На жаль, у державній інноваційній політиці України недостатньо враховуються глобалізаційні тенденції, їй не вистачає системності. Україні необхідно прийняти нові виклики, адаптувати інноваційну систему до умов глобалізації і намагатися знайти своє місце у світовому інноваційному просторі. Адже саме інновації є основою підвищення міжнародної конкурентоспроможності на глобальних ринках, ефективним засобом завоювання нових сегментів ринку та прискорення економічного зростання країни. У зв'язку з цим держава повинна використати всі можливості, які надає глобалізація, особливо у сфері розвитку міжнародного співробітництва, а також мінімізувати негативні наслідки її впливу. Важливо створити умови для залучення іноземних інвестицій, а також спрямувати систему продукування інновацій на глобальний ринковий попит споживача. Маючи потужний науковий потенціал, Україна повинна брати активну участь у розробці та реалізації міжнародних інноваційних проєктів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Денисенко М.П. Глобалізація та її вплив на інноваційний розвиток України / М.П.Денисенко, А.П. Гречан // Проблеми науки. – 2005. – № 1. – С. 47–52.
2. Панченко О.М. Сучасні інноваційні процеси: чинники та особливості організації в умовах глобалізації / О.М. Панченко // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 3 (11). – С. 200–206.
3. Соболева Т.О. Інноваційна діяльність в контексті глобалізаційних процесів / Т.О. Соболева // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 684. – С. 228–231.
4. Хусаїнов Р.В. Глобалізація інноваційної сфери економіки: фактори, стан та наслідки для України / Р.В. Хусаїнов // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент». – 2015. – Вип. 10. – С. 94–98.
5. Філіпенко А.С. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть : [навчальний посібник] / А.С. Філіпенко, В.С. Будкін. – К. : Либідь, 2002. – 470 с.
6. Глобальна економіка : [навч. посіб.] / [П.П. Мазурок, Б.М. Одягайло, В.В. Кулішов, О.М. Сазонець]. – Львів : Магнолія, 2009. – 208 с.
7. Соціогуманітарний аспект інноваційно-технологічного розвитку економіки України : [монографія] / [Л.І. Федулова, М.П. Данько, С.В. Захарін та ін.]. – К. : Ін-т екон. прогноз., 2007. – 472 с.
8. The Global Innovation Index 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2017.pdf.
9. The most Innovative Companies 2016. Getting past “Not invented here” / [M. Ringel, A. Taylor, H. Zablitz] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://media-publications.bcg.com/MIC/BCG-The-Most-Innovative-Companies-2016-Jan-2017.pdf>.
10. 2017 KOF Index of Globalization [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2017/04/19/rankings_2017.pdf.
11. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2015 році : статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики, 2016. – 257 с.
12. Лопатіна І.О. Мізки на вивіз: куди і за скільки продають свій інтелект українці / І.О. Лопатіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://daily.rbc.ua/ukr/show/kudaskolko-prodayut-svoy-intellekt-ukrainsy-1482421355.html>.
13. Statistics and Analyses of Ukrainian Participation in HORIZON 2020 (updated after 274 concluded calls) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [from https://ri-links2ua.eu/object/document/234](https://ri-links2ua.eu/object/document/234).
14. Україна – асоційований учасник програми ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт–2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2015/03/20/ukrayina-%E2%80%93-asocizovanij-uchasnik-programi-es-z-doslidzhen-ta-innovacij-%C2%ABgorizont-2020%C2%BB>.